

DAVLAT TILIDA TINGLAB TUSHUNISH, GAPIRISH, O'QISH VA YOZISH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

(Amaliy nutq kompetensiyasi; dialogik va monologik nutq; tinglab tushunish; funksional yozish; CEFR nutqiy ko'nikma deskriptorlari)

Kirish

Davlat tilini o'qitishning yakuniy maqsadi – o'quvchida grammatik qoidalarni yodlash emas, balki real hayotiy vaziyatlarda erkin va samarali muloqot qila olish qobiliyatini shakllantirishdir. Bu qobiliyat zamonaviy tilshunoslik va metodikada “amaliy nutq kompetensiyasi” tushunchasi orqali ifodalanadi va to'rtta asosiy nutqiy faoliyat turini – tinglab tushunish, gapirish (dialogik va monologik), o'qish va yozishni – o'z ichiga oladi.

Ushbu ma'ruzada biz amaliy nutq kompetensiyasining nazariy negizini, dialogik va monologik nutqni rivojlantirish metodikasini, tinglab tushunish jarayonining psixolingvistik mexanizmlarini, funksional yozishning zamonaviy yondashuvlarini hamda ushbu barcha ko'nikmalarni baholashda qo'llanadigan CEFR nutqiy ko'nikma deskriptorlarini ko'rib chiqamiz. Maqsad – o'qituvchiga har bir ko'nikma turini ilmiy asoslangan tarzda, aniq amaliy vositalar bilan rivojlantirish imkonini berishdir.

O'qituvchilarda davlat tilida o'quvchilarning tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish kompetensiyalarini kompleks rivojlantirish metodikasiga oid zamonaviy bilimlarni shakllantirish hamda CEFR mezonlari asosida nutqiy faoliyatni tashkil etish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Kompetensiyaviy yondashuvning mazmuni

Zamonaviy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bu yondashuvning asosiy maqsadi o'quvchilarga faqat nazariy bilimlarni berish emas, balki ularda olingan bilim, ko'nikma va malakalarni real hayotiy vaziyatlarda samarali qo'llay olish kompetensiyasini shakllantirishdan iborat. An'anaviy ta'limda ko'proq bilimni yodlash va qayta aytib berishga e'tibor qaratilgan bo'lsa, kompetensiyaviy ta'lim o'quvchining mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qilishi, muloqot qila olishi va amaliy faoliyat olib borishiga yo'naltiriladi.

Davlat tilini o'qitishda kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyati ayniqsa kattadir. Chunki til faqat grammatik qoidalar majmui emas, balki insonlar o'rtasidagi muloqot vositasi hisoblanadi. Shuning uchun o'quvchi tilni o'rganish jarayonida uni kundalik hayotda qo'llashni ham o'rganishi zarur. Bugungi kunda davlat ta'lim standartlari ham aynan shu tamoyilga asoslangan bo'lib, o'quvchilarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishni asosiy maqsad sifatida belgilaydi.

Kompetensiya tushunchasi lotincha competere – “mos kelmoq”, “qodir bo‘lmoq” ma’nolarini anglatadi. Pedagogik adabiyotlarda kompetensiya shaxsning muayyan faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka, tajriba va shaxsiy fazilatlarining uyg‘unligi sifatida talqin etiladi. Demak, o‘quvchi ma’lum grammatik mavzuni bilishi yetarli emas, u ushbu bilimdan muloqot jarayonida foydalana olishi kerak.

Davlat tilini o‘qitishda kompetensiyaviy yondashuv to‘rtta asosiy nutqiy faoliyatni uzviy rivojlantirishni nazarda tutadi. Bular tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish kompetensiyalaridir. Ushbu kompetensiyalar bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ulardan birini alohida rivojlantirish kutilgan natijani bermaydi. Masalan, o‘quvchi matnni yaxshi o‘qishi mumkin, ammo o‘z fikrini og‘zaki bayon qila olmasa yoki eshitgan axborotini tushunmasa, uning kommunikativ kompetensiyasi to‘liq shakllanmagan hisoblanadi. Shu bois dars jarayonida barcha nutqiy faoliyat turlarini uyg‘un holda rivojlantirish muhim metodik talab sanaladi.

Kompetensiyaviy yondashuvning yana bir muhim xususiyati – ta’lim mazmunining hayot bilan uzviy bog‘liqligidir. O‘quvchilarga berilayotgan topshiriqlar sun’iy emas, balki kundalik hayotda uchraydigan vaziyatlarga asoslanishi lozim. Masalan, do‘konda xarid qilish, kutubxonaga murojaat qilish, elektron xat yozish, e’lonni tushunish, yo‘l so‘rash yoki internet orqali ma’lumot izlash kabi vazifalar o‘quvchilar uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘ladi. Bunday topshiriqlar orqali o‘quvchilar davlat tilidan tabiiy muloqot vositasi sifatida foydalanishni o‘rganadilar.

Kompetensiyaviy yondashuv o‘qituvchining rolini ham o‘zgartiradi. Endilikda o‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki ta’lim jarayonini tashkil etuvchi, yo‘naltiruvchi va o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini boshqaruvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. O‘quvchi esa ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Shu sababli interfaol metodlar, loyiha ishlari, rolli o‘yinlar, bahs-munozaralar, keys-stadilar va boshqa zamonaviy pedagogik texnologiyalar keng qo‘llanadi.

Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv baholash tizimiga ham yangicha yondashishni talab qiladi. O‘quvchining faqat nazariy bilimlari emas, balki ularni amalda qo‘llay olish darajasi, muloqot madaniyati, ijodkorligi va mustaqilligi ham baholanadi. Bu esa ta’lim sifatini oshirish hamda o‘quvchilarning hayotga tayyorgarligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, kompetensiyaviy yondashuv davlat tilini o‘qitishning zamonaviy metodologik asosini tashkil etadi. U o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, kommunikativ salohiyati va ijtimoiy moslashuvini ta’minlash orqali davlat tilini hayotiy ehtiyoj darajasida egallashga imkon yaratadi.

Amaliy nutq kompetensiyasi

Davlat tilini o'qitish jarayonida shakllantiriladigan eng muhim kompetensiyalardan biri amaliy nutq kompetensiyasidir. Ushbu kompetensiya o'quvchining davlat tilidan turli kommunikativ vaziyatlarda maqsadga muvofiq va erkin foydalana olish qobiliyatini ifodalaydi. Ya'ni o'quvchi nafaqat til birliklarini bilishi, balki ularni real hayotda to'g'ri, mazmunli va madaniyatli tarzda qo'llay olishi zarur.

Amaliy nutq kompetensiyasi og'zaki va yozma nutqni o'z ichiga oladi. Og'zaki nutq muloqot jarayonida fikr almashish, savol berish, javob qaytarish, suhbatni davom ettirish, o'z fikrini asoslash kabi ko'nikmalarni qamrab olsa, yozma nutq turli matnlarni yaratish, rasmiy va norasmiy yozishmalarni amalga oshirish, fikrni yozma ravishda ifodalash malakalarini o'z ichiga oladi.

Mazkur kompetensiyaning shakllanishi tilning barcha sathlarini egallashni talab qiladi. O'quvchi fonetik me'yorlarga rioya qilishi, so'z boyligini kengaytirishi, grammatik vositalardan to'g'ri foydalanishi hamda uslubiy jihatdan mos nutq tuza olishi kerak. Shundagina u turli kommunikativ vaziyatlarda o'z fikrini aniq va ravon ifodalay oladi.

Amaliy nutq kompetensiyasi quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- tinglangan axborotni tushunish va unga munosabat bildirish;
- suhbatni boshlash, davom ettirish va yakunlash;
- savol berish hamda savollarga javob qaytarish;
- voqea-hodisalarni izchil bayon qilish;
- o'z fikrini asoslash va dalillar keltirish;
- yozma matnlar yaratish;
- nutq madaniyati va muloqot etiketi qoidalariga rioya qilish.

O'quvchilarda amaliy nutq kompetensiyasini shakllantirishda kommunikativ vaziyatlardan foydalanish muhim o'rin tutadi. Masalan, "Shifokor qabulida", "Kutubxonada", "Mehmon kutish", "Do'konda xarid qilish", "Telefon orqali suhbat", "Maktab yig'ilishida ishtirok etish" kabi vaziyatlar o'quvchilarni tabiiy muloqotga jalb qiladi. Bunday mashqlar o'quvchilarning tilni sun'iy emas, balki tabiiy muhitda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Shuningdek, amaliy nutq kompetensiyasini rivojlantirishda rol o'yinlar, loyiha ishlari, guruhli muhokamalar, debatlar, intervyular va "Storytelling" texnologiyasidan foydalanish yuqori samaradorlik beradi. Bu metodlar o'quvchilarning nutq faolligini oshiradi, ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

Amaliy nutq kompetensiyasini baholashda faqat grammatik to'g'rilik emas, balki nutqning mazmuni, mantiqiy izchilligi, ravonligi, lug'at boyligi, talaffuz sifati hamda kommunikativ vazifani bajara olish darajasi ham hisobga olinadi. Bu esa baholashning adolatli va kompleks bo'lishini ta'minlaydi.

Demak, amaliy nutq kompetensiyasi davlat tilini o'qitishning yakuniy natijasi bo'lib, o'quvchining turli hayotiy vaziyatlarda davlat tilidan erkin va samarali foydalanish qobiliyatini ifodalaydi.

Tinglab tushunish kompetensiyasi

Nutqiy faoliyatning asosiy turlaridan biri tinglab tushunish hisoblanadi. Psixolingvistika tadqiqotlariga ko'ra, inson kundalik muloqot jarayonida eng ko'p aynan tinglash faoliyatidan foydalanadi. Shu sababli davlat tilini o'qitishda tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirish alohida metodik ahamiyatga ega.

Tinglab tushunish kompetensiyasi – bu o'quvchining og'zaki nutqni eshitish, undagi asosiy va ikkinchi darajali axborotni anglash, mazmunini tahlil qilish, xulosa chiqarish hamda eshitilgan ma'lumotga munosabat bildirish qobiliyatidir. Ushbu kompetensiya keyingi nutqiy faoliyatlar – gapirish, o'qish va yozish uchun mustahkam asos yaratadi.

Tinglash jarayonida o'quvchi bir vaqtning o'zida bir necha murakkab aqliy amallarni bajaradi: tovushlarni farqlaydi, so'z va gaplarni anglaydi, ularning mazmunini xotirada saqlaydi, kontekstni tushunadi va umumiy xulosa chiqaradi. Shu sababli tinglab tushunish maxsus metodika asosida bosqichma-bosqich rivojlantirilishi zarur.

Metodik jihatdan tinglash mashqlari uch bosqichda tashkil etiladi.

Birinchi bosqich – tinglashdan oldingi faoliyat (Pre-listening). Bu bosqichning asosiy vazifasi o'quvchini tinglanadigan matnga tayyorlash va mavzuga qiziqtirishdan iborat. O'qituvchi rasm, video, kalit so'zlar yoki muammoli savollar yordamida o'quvchilarning mavjud bilimlarini faollashtiradi hamda tinglanadigan matn mazmuni haqida taxmin qilishga undaydi.

Ikkinchi bosqich – tinglash jarayoni (While-listening). Bu bosqichda audio yoki video material tinglanadi. Birinchi tinglashda o'quvchilar umumiy mazmunni tushunishga harakat qiladilar. Ikkinchi tinglashda esa muayyan faktlar, tafsilotlar va asosiy g'oyani aniqlashga qaratilgan topshiriqlar bajariladi. Zarurat tug'ilganda uchinchi tinglash ham tashkil etilishi mumkin.

Uchinchi bosqich – tinglashdan keyingi faoliyat (Post-listening). Ushbu bosqich tinglangan materialni mustahkamlashga xizmat qiladi. O'quvchilar savollarga javob beradilar, voqealarni ketma-ket joylashtiradilar, matnni qayta hikoya qiladilar, bahs-munozara olib boradilar yoki tinglangan mavzu yuzasidan yozma topshiriqlarni bajaradilar. Aynan shu bosqich tinglab tushunish kompetensiyasining gapirish va yozish bilan integratsiyasini ta'minlaydi.

Zamonaviy davlat tili darslarida tinglab tushunishni rivojlantirish uchun autentik materiallardan foydalanish tavsiya etiladi. Bunday materiallarga radioeshittirishlar, podkastlar, intervyular, yangiliklar, videolavhalar, audiokitoblar, multfilmlar va qisqa hujjatli filmlar kiradi. Autentik materiallar

o'quvchilarni tabiiy nutq muhiti bilan tanishtiradi, talaffuz, intonatsiya va nutq sur'atini idrok etishga yordam beradi.

Tinglab tushunish kompetensiyasini baholashda o'quvchining eshitilgan matnning asosiy mazmunini anglay olishi, muhim ma'lumotlarni ajrata olishi, xulosa chiqarishi va eshitilgan axborot asosida muloqotga kirisha olishi mezon sifatida olinadi. CEFR mezonlariga ko'ra, tinglab tushunish topshiriqlari o'quvchilarning til darajasiga mos ravishda murakkablashib boradi: A1 darajasida oddiy kundalik iboralarni tushunish, B2 darajasida esa murakkab ma'ruza, intervyu va munozaralarni anglash talab etiladi.

Gapirish kompetensiyasi

Gapirish kompetensiyasi davlat tilini o'qitishning asosiy maqsadlaridan biri bo'lib, o'quvchining turli kommunikativ vaziyatlarda o'z fikrini og'zaki ravishda erkin, mantiqiy, ravon va adabiy til me'yorlariga rioya qilgan holda ifodalay olish qobiliyatini anglatadi. Nutq insonning tafakkuri, dunyoqarashi va madaniy saviyasini namoyon etuvchi muhim vosita hisoblanadi. Shu bois davlat tili darslarida o'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi.

Gapirish kompetensiyasi tinglab tushunish bilan uzviy bog'liq. Inson avvalo tinglaydi, tushunadi, so'ngra javob qaytaradi. Demak, samarali muloqot tinglash va gapirish kompetensiyalarining uyg'un rivojlanishini talab qiladi. O'quvchilarni og'zaki nutqqa o'rgatishda ularning yosh xususiyatlari, psixologik holati va tilni egallash darajasi hisobga olinishi zarur.

Metodik jihatdan gapirish kompetensiyasi ikki asosiy ko'rinishda rivojlantiriladi: dialogik nutq va monologik nutq.

Dialogik nutq ikki yoki undan ortiq shaxs o'rtasidagi muloqotni ifodalaydi. Dialog davomida suhbatdoshlar fikr almashadi, savol beradi, javob qaytaradi, suhbatni davom ettiradi va yakunlaydi. Kundalik hayotdagi deyarli barcha muloqotlar dialogik shaklda amalga oshadi.

Dialogik nutqni rivojlantirishda o'quvchilarni real hayotiy vaziyatlarga jalb etish muhimdir. Masalan, "Kutubxonada", "Do'konda", "Shifokor qabulida", "Mehmon kutish", "Telefon orqali suhbat", "Yo'l so'rash", "Maktab tadbirini rejalashtirish" kabi vaziyatlar asosida mashqlar tashkil etilishi mumkin. Bunday topshiriqlar o'quvchilarning nutq faolligini oshirib, ularda tabiiy muloqot ko'nikmalarini shakllantiradi.

Dialogik nutqni rivojlantirishda quyidagi metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi:

- rolli o'yinlar (Role Play);
- juftlikda ishlash (Pair Work);
- axborot almashish mashqlari (Information Gap);
- intervyu;

- debat va munozaralar;
- “Savol-javob zanjiri”;
- “Aylanma suhbat” (Round Robin).

Bu metodlar o‘quvchilarni faol muloqotga jalb qiladi, ularning mustaqil fikrlash va tezkor javob qaytarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Monologik nutq bir shaxsning uzluksiz bayonidan iborat bo‘lib, unda ma’lum bir mavzu izchil va mantiqiy yoritiladi. Monologik nutq o‘quvchidan fikrni rejalashtirish, dalillar keltirish, xulosa chiqarish hamda nutqning izchilligini ta’minlashni talab qiladi.

Monologik nutqni rivojlantirish uchun quyidagi topshiriqlardan foydalanish mumkin:

- rasm yoki suratni tasvirlash;
- voqeani hikoya qilish;
- o‘qilgan matnni qayta bayon etish;
- taqdimot qilish;
- loyiha himoyasi;
- “Bir daqiqalik nutq”;
- “Storytelling” usuli asosida hikoya tuzish.

Monologik nutqni baholashda fikrning mantiqiyligi, lug‘at boyligi, grammatik to‘g‘riligi, talaffuz sifati va nutq ravonligi asosiy mezon hisoblanadi.

Shunday qilib, gapirish kompetensiyasi o‘quvchilarning kommunikativ salohiyatini rivojlantirish, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishi hamda davlat tilidan erkin foydalanishiga xizmat qiladi.

O‘qish kompetensiyasi

O‘qish kompetensiyasi o‘quvchining yozma matnni ongli ravishda idrok etishi, undagi asosiy va ikkinchi darajali axborotni ajrata olishi, matn mazmunini tahlil qilishi va undan amaliy faoliyatda foydalana olish qobiliyatidir. Zamonaviy metodikada o‘qish faqat matnni ovoz chiqarib o‘qish emas, balki uni anglash va tahlil qilish jarayoni sifatida qaraladi.

Davlat tilini o‘qitishda o‘quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi. Buning uchun darslarda badiiy matnlar bilan bir qatorda autentik materiallardan ham foydalanish tavsiya etiladi. Jumladan, e’lonlar, reklama matnlari, internet sahifalari, infografikalar, jadvallar, yo‘riqnomalar, menyular, elektron xatlar va yangiliklar matnlari o‘quvchilarning real hayotga tayyorgarligini oshiradi.

Metodik jihatdan o‘qish quyidagi turlarga bo‘linadi:

- tanishuv o‘qishi – matnning umumiy mazmunini tushunish;
- tanlab o‘qish – kerakli ma’lumotni izlab topish;
- o‘rganib o‘qish – matnni chuqur tahlil qilish;

– tezkor o‘qish (skimming va scanning) – asosiy g‘oya yoki muayyan faktlarni aniqlash.

O‘qish kompetensiyasini rivojlantirish uchun o‘qituvchi matn bilan ishlashni uch bosqichda tashkil qilishi maqsadga muvofiq:

O‘qishdan oldingi faoliyat – mavzu bo‘yicha taxmin qilish, kalit so‘zlar bilan ishlash, rasm asosida suhbat.

O‘qish jarayoni – matnni o‘qish, asosiy fikrni aniqlash, noma’lum so‘zlarni kontekst orqali tushunish.

O‘qishdan keyingi faoliyat – savollarga javob berish, reja tuzish, matnni qayta hikoya qilish, muhokama va ijodiy topshiriqlar bajarish.

O‘qish kompetensiyasi boshqa nutqiy faoliyat turlarini rivojlantirish uchun ham mustahkam asos yaratadi.

Funksional yozish

Funksional yozish – kundalik hayot va kasbiy faoliyatda zarur bo‘ladigan yozma nutqni yaratish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan metodik yo‘nalishdir. Zamonaviy ta’limda yozish faqat diktant yoki insho yozish bilan cheklanmaydi. O‘quvchi hayotda uchraydigan turli hujjatlar va yozma murojaatlarni to‘g‘ri tuza olishi kerak.

Funksional yozishga quyidagilar kiradi:

- ariza;
- elektron xat;
- tabriknoma;
- e’lon;
- SMS yoki messenjer xabari;
- anketa;
- rezyume;
- taklifnoma;
- izoh va murojaat.

Yozma topshiriqlarni ishlab chiqishda ularning hayotiy ahamiyatiga alohida e’tibor beriladi. Masalan, “Do‘stingizga elektron xat yozing”, “Kutubxonaga a’zolik uchun ariza yozing”, “Sayohat haqida blog posti tayyorlang” kabi topshiriqlar o‘quvchilarda amaliy yozish malakasini rivojlantiradi.

Yozma ishlarni baholashda quyidagi mezonlarga amal qilinadi:

- mavzuning to‘liq yoritilishi;
- matnning mantiqiy izchilligi;
- lug‘at boyligi;
- grammatik me’yorlarga rioya qilinishi;
- imlo va punktuatsiya;
- uslubning mosligi.

Yozish kompetensiyasi o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, nutq madaniyatini shakllantiradi hamda ularning rasmiy va norasmiy yozishmalarda davlat tilidan to'g'ri foydalanishiga xizmat qiladi.

CEFR nutqiy ko'nikma deskriptorlari

CEFR (Common European Framework of Reference for Languages) – tillarni o'qitish, o'rganish va baholashning xalqaro mezonlar tizimi bo'lib, o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini bosqichma-bosqich rivojlantirishni nazarda tutadi. Bugungi kunda O'zbekiston ta'lim tizimida ham CEFR tamoyillaridan keng foydalanilmoqda.

CEFR til egallash darajasini olti bosqichga ajratadi: A1, A2, B1, B2, C1 va C2. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida, asosan, A1–B1 darajalariga mos kompetensiyalarni shakllantirish maqsad qilib olinadi.

Masalan, A1 darajasidagi o'quvchi o'zi va oilasi haqida sodda gapira oladi, qisqa dialogda ishtirok etadi, oddiy matnlarni o'qiydi va qisqa xabar yozadi.

A2 darajasida o'quvchi kundalik hayotga oid mavzularda suhbatni davom ettira oladi, oddiy voqealarni bayon qiladi, elektron xat yoki kundalik yozuvini tuza oladi.

B1 darajasida esa o'quvchi o'z fikrini asoslab bera oladi, matn mazmunini tahlil qiladi, muammoli vaziyatlarda muloqot olib boradi hamda turli janrdagi yozma matnlarni mustaqil yaratadi.

CEFR deskriptorlari o'qituvchiga dars maqsadini aniq belgilash, topshiriqlarni o'quvchilarning til darajasiga mos tanlash va baholash mezonlarini ishlab chiqishda metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy metod va texnologiyalar

Davlat tilini kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qitishda zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bugungi kunda o'quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiruvchi metodlar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Shunday metodlardan biri Storytelling bo'lib, u hikoya yaratish va hikoya qilish orqali o'quvchilarning lug'at boyligini, mantiqiy fikrlashini hamda monologik nutqini rivojlantiradi.

Role Play (rolli o'yin) metodida o'quvchilar turli ijtimoiy rollarni bajarish orqali tabiiy muloqot olib boradilar. Bu metod dialogik nutqni rivojlantirishda ayniqsa samaralidir.

Case Study (keys metodi) real hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish va muammoga yechim topishga yo'naltirilgan bo'lib, o'quvchilarning tanqidiy fikrlashi va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiradi.

Project Based Learning (loyiha asosida o'qitish) o'quvchilarni mustaqil izlanish, axborot to'plash, guruhda ishlash va yakuniy mahsulot yaratishga o'rgatadi.

Bundan tashqari, Debat, Think–Pair–Share, Fishbone, INSERT, Klaster, Sinkveyn, Aqliy hujum, Flipped Classroom kabi metodlar ham davlat tili darslarini interfaol va samarali tashkil etishda keng qo'llanadi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy metodlar o'quvchilarni faol muloqotga jalb etadi, ularning nutqiy kompetensiyalarini kompleks rivojlantiradi hamda davlat tilini real hayotiy vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu bois har bir o'qituvchi dars maqsadi va o'quvchilarning yosh hamda til darajasidan kelib chiqib, mazkur metodlarni ijodiy ravishda uyg'unlashtirib qo'llashi maqsadga muvofiqdir.

(Nutqiy keyslar ishlab chiqish; amaliy muloqot mashqlari; kompetensiyaviy topshiriqlar tuzish; CEFR darajalariga mos tinglab tushunish va yozma nutq materiallarini tayyorlash)

Kirish

Nazariy mashg'ulotda biz amaliy nutq kompetensiyasining tarkibiy qismlarini, tinglab tushunish, dialogik-monologik nutq, funksional yozish metodikasini hamda CEFR deskriptorlarini ko'rib chiqdik. Ushbu amaliy mashg'ulot aynan shu bilimlarni konkret, qo'lga ushlanadigan ta'lim vositalariga aylantirishga qaratilgan: nutqiy keyslar, amaliy muloqot mashqlari, kompetensiyaviy topshiriqlar va CEFR darajalariga mos ta'lim materiallari yaratish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Mashg'ulotning maqsadi – ishtirokchilarni nazariy bilimdan amaliy mahsulot yaratish bosqichiga o'tkazishdir: har bir ishtirokchi mashg'ulot yakunida o'z sinfida darhol qo'llashi mumkin bo'lgan kamida bittadan nutqiy keys, muloqot mashqi va CEFR darajasiga mos material namunasi bilan chiqadi

Nutqiy keyslar ishlab chiqish metodikasi

Zamonaviy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga undash va real hayotiy vaziyatlarda davlat tilidan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ushbu vazifani samarali amalga oshirish vositalaridan biri nutqiy keyslar (Case Study) metodidir. Nutqiy keyslar o'quvchini sun'iy mashqlarni bajarishdan ko'ra, hayotiy vaziyatni tahlil qilish va muammoni davlat tilida hal etishga yo'naltiradi.

“Keys” atamasi ingliz tilidagi case – “vaziyat”, “hodisa” ma'nolarini anglatadi. Pedagogik nuqtai nazardan, nutqiy keys – bu muayyan kommunikativ vaziyat asosida ishlab chiqilgan topshiriqlar majmui bo'lib, unda o'quvchi tinglash, gapirish, o'qish va yozish kompetensiyalarini birgalikda qo'llaydi. Nutqiy keysning asosiy maqsadi o'quvchining davlat tilidagi kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish, tanqidiy fikrlashini shakllantirish hamda muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat.

Nutqiy keyslarni ishlab chiqishda, avvalo, o'quvchilarning yoshi, til darajasi va ehtiyojlari hisobga olinishi lozim. Keys mazmuni o'quvchining kundalik hayotida uchrashi mumkin bo'lgan vaziyatlarga asoslangan bo'lsa, uning ta'limiy samaradorligi yuqori bo'ladi. Masalan, “Kutubxonaga a'zo bo'lish”, “Do'konda xarid qilish”, “Mehmon kutish”, “Yo'l so'rash”, “Maktab tadbirini tashkil etish”, “Ekologik muammoni muhokama qilish” kabi mavzular asosida keyslar ishlab chiqilishi mumkin.

Nutqiy keys odatda quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo'ladi:

- vaziyat tavsifi;
- muammo yoki topshiriq;

- bajarilishi lozim bo'lgan vazifalar;
- yakuniy natija (dialog, taqdimot, yozma matn va boshqalar);
- baholash mezonlari.

Masalan, “Kutubxonaga a’zo bo’lish” mavzusidagi keysda o’quvchi yangi maktabga kelgan o’quvchi rolini bajaradi. U kutubxonachiga murojaat qilib, kitob olish tartibini so’rashi, kerakli adabiyotni tanlashi va kitobni qaytarish muddati haqida ma’lumot olishi kerak bo’ladi. Bunday topshiriq davomida o’quvchi dialogik nutqni rivojlantiradi, muloqot etiketi qoidalariga amal qiladi va real hayotiy vaziyatni davlat tilida hal etishga harakat qiladi.

Nutqiy keyslar individual, juftlik yoki guruh shaklida tashkil etilishi mumkin. Guruhli ishlash jarayonida o’quvchilar o’zaro fikr almashadilar, turli yechimlarni taklif qiladilar, dalillar keltiradilar va yakuniy qarorga keladilar. Bu esa ularning ham kommunikativ, ham ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Nutqiy keyslarni baholashda faqat grammatik to’g’rilik emas, balki muloqotning samaradorligi, muammoni hal eta olish, fikrning mantiqiyliigi, lug’at boyligi va ijodiy yondashuv ham hisobga olinadi. Shu jihatdan keys metodi zamonaviy ta’limning eng samarali texnologiyalaridan biri hisoblanadi.

Amaliy muloqot mashqlarini tashkil etish metodikasi

Davlat tilini o’qitishda o’quvchilarning og’zaki nutqini rivojlantirish uchun amaliy muloqot mashqlari alohida ahamiyatga ega. Muloqot mashqlari o’quvchilarni tabiiy kommunikativ vaziyatlarga jalb etadi, ularda nutqiy faollikni oshiradi hamda davlat tilidan erkin foydalanish ko’nikmalarini shakllantiradi. Amaliy muloqot mashqlarining asosiy maqsadi o’quvchilarni real hayotdagi suhbatlarga tayyorlashdan iborat.

Muloqot mashqlari sun’iy dialoglarni yodlash emas, balki o’quvchining mustaqil fikrlashi va vaziyatga mos javob bera olishini ta’minlashi zarur. Shu sababli mashqlar o’quvchilar uchun qiziqarli, hayotiy va muammoli vaziyatlarga asoslangan bo’lishi tavsiya etiladi.

Amaliy muloqot mashqlarini tashkil etishda quyidagi metodlardan keng foydalaniladi:

Rolli o’yin (Role Play). Ushbu metodda o’quvchilar turli ijtimoiy rollarni bajaradilar. Masalan, xaridor va sotuvchi, shifokor va bemor, kutubxonachi va o’quvchi, mehmon va mezbon rollari orqali tabiiy dialog tashkil etiladi. Rolli o’yinlar o’quvchilarning muloqot madaniyati, nutq odobi va tezkor fikrlash ko’nikmalarini rivojlantiradi.

Juftlik va guruhli ishlash. O’quvchilar juftlik yoki kichik guruhlarda muammolarni muhokama qiladilar, savol-javoblar tashkil etadilar va umumiy xulosaga keladilar. Bu usul barcha o’quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi.

Axborot almashish mashqlari (Information Gap). Ushbu metodda ikki o’quvchiga turli ma’lumotlar beriladi. Ular bir-biriga savollar berish orqali yetishmayotgan axborotni aniqlaydilar. Bu mashqlar tabiiy muloqotni yuzaga keltiradi.

Intervyu va debatlar. O'quvchilar jurnalist va suhbatdosh rolini bajarib, savollar tayyorlaydilar, javob beradilar yoki muayyan mavzu yuzasidan bahs olib boradilar. Bu mashqlar o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini va nutq madaniyatini rivojlantiradi.

Muloqot mashqlarini tashkil etishda kommunikativ muhit yaratish muhim metodik talab hisoblanadi. O'qituvchi o'quvchilarning xatolarini doimiy to'xtatib tuzatish o'rniga, avvalo ularning erkin fikr bildirishiga imkon yaratishi kerak. Mashq yakunida esa umumiy xatolar tahlil qilinib, tavsiyalar berilishi maqsadga muvofiq.

Amaliy muloqot mashqlari orqali o'quvchilar nafaqat davlat tilida gapirishni o'rganadilar, balki tinglash, fikr almashish, muammolarni birgalikda hal qilish va muloqot madaniyatiga rioya qilish ko'nikmalarini ham egallaydi.

Kompetensiyaviy topshiriqlar tuzish metodikasi

Kompetensiyaviy topshiriqlar zamonaviy ta'limning asosiy vositalaridan biri bo'lib, ular o'quvchilarning bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo'llash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunday topshiriqlar an'anaviy savol-javoblardan farqli ravishda tayyor javobni emas, balki muammoni mustaqil tahlil qilish, yechim topish va uni asoslashni talab qiladi.

Kompetensiyaviy topshiriqlarni ishlab chiqishda quyidagi metodik tamoyillarga amal qilish zarur:

Birinchidan, topshiriq hayotiy vaziyatga asoslangan bo'lishi kerak. O'quvchi o'z bilimidan kundalik hayotda foydalanishi mumkin bo'lgan masalani hal qilishi lozim. Masalan, maktab tadbirini rejalashtirish, ekologik aksiya tashkil etish yoki sayohat marshrutini tuzish kabi topshiriqlar.

Ikkinchidan, topshiriq o'quvchini fikrlashga undashi zarur. Unda bitta tayyor javob emas, balki bir nechta yechim variantlari bo'lishi mumkin. O'quvchi o'z tanlovini dalillar bilan asoslay olishi kerak.

Uchinchidan, topshiriq nutqiy faoliyatning bir necha turini qamrab olishi maqsadga muvofiq. Masalan, o'quvchi avval matnni o'qiydi, so'ng audio tinglaydi, guruh bilan muhokama qiladi va yakunda yozma tavsiya tayyorlaydi. Bu esa tinglab tushunish, o'qish, gapirish va yozish kompetensiyalarini kompleks rivojlantiradi.

Kompetensiyaviy topshiriqlarni ishlab chiqish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- dars maqsadini aniqlash;
- hayotiy vaziyatni tanlash;
- nutqiy faoliyat turini belgilash;
- CEFR darajasini hisobga olish;
- topshiriq mazmunini ishlab chiqish;
- baholash mezonlarini belgilash;
- refleksiya va tahlilni tashkil etish.

Masalan, “Mahallangizni obodonlashtirish bo'yicha taklif tayyorlang” topshirig'ida o'quvchilar muammoni tahlil qiladilar, guruhda fikr almashadilar, o'z takliflarini og'zaki taqdim etadilar va yakunda maktab ma'muriyatiga yozma murojaat tayyorlaydilar. Bu topshiriq o'quvchilarning ijodkorligi, hamkorlikda ishlash ko'nikmasi va davlat tilida erkin muloqot qilish kompetensiyasini rivojlantiradi.

Kompetensiyaviy topshiriqlarni baholashda quyidagi mezonlar hisobga olinadi:

- topshiriqni tushunish va maqsadga muvofiq bajarish;
- fikrning mantiqiyligi va izchilligi;
- kommunikativ vazifani bajarish darajasi;
- lug'at boyligi va grammatik to'g'rilik;
- ijodkorlik va mustaqil yondashuv.

Shunday qilib, kompetensiyaviy topshiriqlar davlat tilini o'qitishda o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog'laydi, ularni mustaqil fikrlashga, muammolarni hal qilishga va davlat tilidan real hayotiy vaziyatlarda samarali foydalanishga tayyorlaydi. Bu esa kompetensiyaviy ta'limning asosiy maqsadi hisoblangan kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga xizmat qiladi.

CEFR darajalariga mos tinglab tushunish materiallarini tayyorlash metodikasi

Davlat tilini o'qitishda tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy metodikaning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Inson kundalik hayotda axborotning katta qismini tinglash orqali qabul qiladi. Shu sababli o'quvchilarda tinglab tushunish ko'nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantirish ularning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi.

CEFR (Common European Framework of Reference for Languages) tinglab tushunish ko'nikmalarini til egallash darajalariga muvofiq rivojlantirishni tavsiya etadi. Har bir daraja uchun tinglanadigan matnlarning hajmi, mazmuni, leksik va grammatik murakkabligi farqlanadi. Materiallarni tanlashda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari va mavjud til darajasi inobatga olinishi lozim.

A1 daraja. A1 bosqichida tinglanadigan matnlar qisqa va sodda bo'lishi kerak. Audio materiallar odatda 30–60 soniyadan oshmaydi. Ular salomlashish, tanishuv, oila a'zolari, maktab, ob-havo, ranglar, kasblar kabi kundalik mavzularni qamrab oladi. Nutq sekin, ravshan va aniq talaffuz bilan beriladi.

Topshiriqlar quyidagi ko'rinishda bo'lishi mumkin:

- to'g'ri javobni tanlash;
- rasmni moslashtirish;
- “Ha” yoki “Yo'q” javobini belgilash;
- eshitilgan so'zlarni aniqlash.

A2 daraja. Bu bosqichda audio matnlar 1–2 daqiqa davom etishi mumkin. Mavzular kundalik hayotga yaqin bo'lib, maktab, transport, do'kon, sayohat, sport, dam olish kabi yo'nalishlarni qamrab oladi.

Topshiriqlar:

- asosiy mazmunni aniqlash;
- voqealar ketma-ketligini belgilash;
- jadvalni to'ldirish;
- qisqa savollarga javob yozish.

B1 daraja. B1 bosqichida o'quvchilar tabiiyroq nutqni tushuna boshlaydilar. Audio materiallar 2–3 daqiqalik intervyular, reportajlar, hikoyalar yoki suhbatlardan iborat bo'ladi.

Topshiriqlar:

- asosiy g'oyani aniqlash;
- sabab va oqibatni izohlash;
- tinglangan matn asosida xulosa chiqarish;
- muallif fikriga munosabat bildirish.

B2 daraja. B2 darajasida tinglanadigan materiallar murakkabroq bo'lib, ma'ruza, munozara, radioeshittirish, podkast yoki hujjatli film lavhalarini o'z ichiga oladi. Audio davomiyligi 3–5 daqiqani tashkil etadi.

Topshiriqlar:

- muallif pozitsiyasini aniqlash;
- dalillarni tahlil qilish;
- muammoga yechim taklif qilish;
- tinglangan material asosida esse yoki taqdimot tayyorlash.

CEFR metodikasiga ko'ra tinglash **uch bosqichda** amalga oshiriladi.

Birinchi bosqich – tinglashdan oldingi faoliyat (Pre-listening). O'qituvchi mavzu yuzasidan suhbat tashkil etadi, kalit so'zlarni tushuntiradi, rasm yoki video orqali o'quvchilarda qiziqish uyg'otadi hamda tinglanadigan matn mazmuni haqida taxmin qilishga undaydi.

Ikkinchi bosqich – tinglash jarayoni (While-listening). Audio odatda ikki yoki uch marta tinglanadi. Birinchi tinglash umumiy mazmunni tushunishga, ikkinchisi esa tafsilotlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Uchinchi bosqich – tinglashdan keyingi faoliyat (Post-listening). O'quvchilar tinglangan material yuzasidan savollarga javob beradilar, dialog tuzadilar, matnni qayta hikoya qiladilar yoki yozma topshiriqlarni bajaradilar.

Bugungi kunda podkastlar, videodarslar, intervyular, audiokitoblar, multfilmlar va sun'iy intellekt asosidagi audio platformalar tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirishda samarali vosita sifatida qo'llanmoqda.

CEFR darajalariga mos yozma nutq materiallarini tayyorlash metodikasi

Yozish kompetensiyasi o'quvchining fikrini yozma shaklda aniq, mantiqiy va uslubiy jihatdan to'g'ri ifodalay olish qobiliyatidir. Zamonaviy metodikada

yozma nutqni rivojlantirish grammatik mashqlarni bajarish bilan cheklanmaydi. Asosiy maqsad o'quvchini hayotiy ehtiyojlar uchun zarur bo'lgan yozma matnlarni mustaqil yaratishga o'rgatishdan iborat.

CEFR yozish kompetensiyasini bosqichma-bosqich rivojlantirishni tavsiya etadi.

A1 daraja. A1 bosqichida o'quvchilar sodda yozma topshiriqlarni bajaradilar. Ular qisqa jumlar tuzish, anketa to'ldirish, tabriknoma yozish, o'zi va oilasi haqida 4–5 gapdan iborat matn yaratishni o'rganadilar.

Misollar:

- ism-sharifini yozish;
- o'zini tanishtirish;
- qisqa SMS yozish;
- tabriknoma tayyorlash.

A2 daraja. Bu bosqichda yozma topshiriqlar hajmi ortadi. O'quvchilar oddiy elektron xatlar, kundalik yozuvlari, qisqa hikoyalar va tavsifiy matnlar yaratishni o'rganadilar.

Masalan:

- do'stiga elektron xat yozish;
- ta'til haqida hikoya yozish;
- sevimli mashg'uloti haqida matn yaratish.

B1 daraja. B1 bosqichida o'quvchi fikrini izchil bayon qiladi, sabab va oqibatlarini tushuntiradi, voqealarni ketma-ket tasvirlay oladi.

Topshiriqlar:

- fikr bildiruvchi matn;
- voqea bayoni;
- muammoga yechim taklif qilish;
- maqola yoki blog posti yozish.

B2 daraja. B2 darajasida yozma topshiriqlar murakkablashadi. O'quvchi tahliliy esse, rasmiy murojaat, hisobot, maqola va taqriz yozishni o'rganadi.

Yozma ishlarni baholashda quyidagi mezonlar asosiy o'rin tutadi:

- mavzuning to'liq ochilishi;
- matnning mantiqiy tuzilishi;
- uslubning mosligi;
- grammatik to'g'rilik;
- lug'at boyligi;
- imlo va punktuatsiya;
- matnning yaxlitligi va bog'liqligi.

Yozma nutqni rivojlantirish uchun o'qituvchi namunaviy matnlar bilan ishlashi, yozishdan oldingi rejalashtirish, yozish jarayoni va tahrirlash bosqichlarini o'rgatishi zarur. O'zaro tekshirish (peer assessment), o'zini

baholash (self-assessment) ham yozish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali usullar hisoblanadi.

Baholash va refleksiya metodikasi

Kompetensiyaviy ta'limda baholashning asosiy maqsadi o'quvchining faqat egallagan bilimlarini aniqlash emas, balki uning davlat tilidan amaliy foydalana olish darajasini baholashdan iborat. Shu bois zamonaviy metodikada baholash ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida qaraladi.

Bugungi kunda baholashning uch turi keng qo'llanadi:

Diagnostic baholash. Ta'lim jarayoni boshida o'quvchilarning boshlang'ich bilim va ko'nikmalarini aniqlash maqsadida o'tkaziladi. Bu natijalar o'qituvchiga darslarni rejalashtirishda yordam beradi.

Formativ baholash. Dars davomida muntazam amalga oshiriladigan baholash turi bo'lib, o'quvchining rivojlanishini kuzatishga xizmat qiladi. O'qituvchi o'z vaqtida tavsiyalar beradi, xatolarni tahlil qiladi va keyingi faoliyatni rejalashtiradi.

Formativ baholash usullari:

- kuzatish;
- savol-javob;
- chek-list;
- rubrika;
- o'zini baholash;
- o'zaro baholash;
- elektron testlar.

Summativ baholash. Muayyan mavzu yoki bo'lim yakunida o'tkaziladi. Bu baholash o'quvchining yakuniy natijasini aniqlashga xizmat qiladi.

CEFR asosidagi baholash. CEFR deskriptorlari o'quvchining tinglash, gapirish, o'qish va yozish kompetensiyalarini alohida mezonlar asosida baholash imkonini beradi. Masalan:

tinglashda – asosiy mazmunni tushunishi va tafsilotlarni ajrata olishi;

gapirishda – ravonligi, mantiqiyliqi va lug'at boyligi;

o'qishda – matnni anglash va tahlil qila olishi;

yo'zishda – mazmun, grammatik to'g'rilik, bog'liqlik va uslub.

Refleksiya – o'quvchining o'z faoliyatini tahlil qilishi, erishgan natijalarini baholashi va kelgusidagi rivojlanish yo'nalishlarini belgilashi jarayonidir. Refleksiya orqali o'quvchilar o'z kuchli va zaif tomonlarini anglaydilar, o'rganishga nisbatan mas'uliyat hissi ortadi.

Dars yakunida quyidagi refleksiya usullaridan foydalanish mumkin:

“Bugun men nimalarni o'rgandim?”;

“Menga eng qiyin bo'lgan topshiriq qaysi bo'ldi?”;

“Keyingi darsda nimani yaxshilashim kerak?”;

“Sветофор” usuli (yashil – tushundim, sariq – qisman tushundim, qizil – yana tushuntirish kerak);

“Bir jumla bilan xulosa”.

Xulosa

Nutqiy keyslar, amaliy muloqot mashqlari, kompetensiyaviy topshiriqlar va CEFR darajalariga mos materiallar – bir-birini to‘ldiruvchi amaliy vositalar tizimi bo‘lib, ularning barchasi bitta umumiy tamoyilga xizmat qiladi: tilni mavhum bilim sifatida emas, real vazifani bajarish vositasi sifatida o‘rgatish. Muammoli ta’lim, vazifaga asoslangan ta’lim va Backward Design kabi ilmiy asoslangan yondashuvlar o‘qituvchiga bu vositalarni tasodifiy emas, izchil va maqsadli tarzda yaratish imkonini beradi. Har bir o‘qituvchiga ushbu mashg‘ulotda taqdim etilgan shablon va namunalar asosida o‘z sinfi uchun original nutqiy keyslar, mashqlar va materiallar to‘plamini yaratib borish hamda ularni tizimli metodik zaxiraga aylantirish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barrows, H.S. A Taxonomy of Problem-Based Learning Methods. Medical Education, 20(6), 1986.
2. Ellis, R. Task-Based Language Learning and Teaching. Oxford University Press, 2003.
3. Wiggins, G., McTighe, J. Understanding by Design. ASCD, 1998.
4. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR). Cambridge University Press, 2001.
5. Nunan, D. Designing Tasks for the Communicative Classroom. Cambridge University Press, 1989.
6. Prabhu, N.S. Second Language Pedagogy. Oxford University Press, 1987.